

А. В. ШАБАЛДАК

начальник Центру забезпечення навчального процесу Військової академії
Одеська військова академія

ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЕТАПІВ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ У ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті здійснено історико-ретроспективний аналіз етапів формування та розвитку військової підготовки студентів у військових закладах освіти України. Виокремлено чотири етапи розвитку професійної освіти військовослужбовців: перший період (XVIII – початок XX ст.), коли підготовка майбутніх військових здійснювалася з обов'язковим урахуванням нормативно-регулятивних документів військових відомств Російської імперії; другий етап формування та розвитку військової підготовки студентів у військових навчальних закладах України охоплює часовий проміжок з початку 1917 до кінця 1920 р. і відбувався на тлі національно-визвольних рухів на українських землях; для третього етапу (1921–1990 рр.) характерними є такі риси розвитку військової освіти, як централізація управління, уніфікація норм професійної підготовки військовослужбовців, стандартизація системи військової підготовки; четвертий період становлення та розвитку військової освіти України бере початок з 1991 р. і триває досі.

Ключові слова: військова освіта, військові навчальні заклади, реформа, курсанти.

Реформаційні процеси в різних галузях сучасного суспільства диктують необхідність проведення відповідних перетворень і в системі військової освіти, що передбачає підвищення її якості. Невід'ємною складовою Збройних Сил (ЗС) України є військові навчальні заклади, які готують кадри для військових формувань та установ ЗС України. Військова освіта трактується як сукупність систематизованих знань, умінь і навичок з фундаментальних і спеціальних військових наук, необхідних офіцерам та іншим військовослужбовцям для практичної діяльності.

Модернізація національної системи освіти, складність масштабного реформування Збройних Сил України актуалізують проблему формування творчої особистості військового професіонала, здатного ефективно розв'язувати складні військово-професійні проблеми та передбачає новий підхід до професійної підготовки майбутніх кадрів, спрямований на подолання кризи в освіті, яка виявляється, передусім, у невідповідності знань запитам особистості, суспільним потребам і світовим стандартам, у знеціненні престижу військової служби, освіченості та інтелектуальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що військова освіта з моменту зародження постійно привертає до себе увагу науковців та практиків, представників різних галузей знань, соціальних сфер і державних відомств. Її розглядають як один із керованих факторів впливу на майбутнє армії та держави загалом [1; 2; 3; 5; 12; 13 та ін.]. Ця увага продиктована й тим, що в усі часи військова освіта забезпечувала високий рівень боєздатності та боєготовності внутрішніх військ, що актуалізує проведення

нашого дослідження у світлі останніх військових подій, які відбуваються на теренах нашої держави. Військовослужбовці використовували досягнення науково-технічного прогресу з метою створення новітніх зразків озброєння та військової техніки, розвитку стратегії й тактики збройної боротьби, забезпеченні безпеки держави тощо.

Аналіз історичного досвіду підготовки військовослужбовців свідчить, що зміни в системі військової освіти та реформування принципів військового навчання на практиці відбуваються під впливом переважно кризових станів, коли традиційні методи регулювання цих процесів виявляються неефективними. Тому інноватизація військової освіти й військової науки повинна бути пріоритетним завданням освітян, педагогів, особливо під час проведення військової реформи та загрозливих подій, що відбуваються на сході України. Вирішення цієї проблеми можливе лише шляхом поєднання історичного досвіду із сучасними процесами, що відбуваються в галузі вищої освіти. Цей аспект недостатньо вивчений сучасними науковцями. У цьому контексті виникає потреба проаналізувати передумови створення, етапи й шляхи розвитку військової школи на теренах України, що визначаємо *метою* цієї *статті*.

З розвитку вищої освіти України у XIX ст. бере свій початок військова підготовка студентів. У цей час більшість українських земель входила до складу Російської імперії, де підготовка офіцерських кадрів набула актуальності у зв'язку з регулярними масштабними військовими конфліктами, що позначилося на створенні підготовчої бази офіцерів у системі вищої освіти. Підтвердження цієї думки знаходимо в дослідженнях науковців Одеського товариства історії та старожитностей В. Лялікова [8] та І. Міхневича [9]. Науковці вказують на існування вищих військових спеціалізованих навчальних закладів, що діяли в Новоросійському краї в останній чверті XVIII – на початку XIX ст.

Історико-ретроспективний аналіз літературних джерел з проблеми врегулювання військової підготовки студентів дав змогу встановити, що в 50-х рр. XIX ст. дослідники (А. Соколов [11], Д. Толстой [14] та ін.) акцентували увагу на загальних питаннях організації військової підготовки на південноукраїнських землях. Узагальнення основних проблем знаходимо в наукових напрацюваннях Ф. Грекова [5]. Дослідник зосереджує увагу на різних аспектах діяльності військових академій, їх ролі в підготовці офіцерських кадрів вищої кваліфікації, обмежуючись лише загальною характеристикою цих навчальних закладів.

На початку XIX ст. розпочали свою діяльність імператорські військові відомства, котрі створювали універсальну систему підготовки військових спеціалістів і командного складу. Статути цих навчальних закладів містили перелік вимог щодо набору слухачів. Характерною особливістю набору студентів до вищих військових закладів освіти – військових академій був становий підхід, згідно з яким підготовку студентів здійснювали за функціональним призначенням: командирський склад, військові інженери,

морські офіцери тощо. Позитивним вважаємо той факт, що військова підготовка студентів до початку ХХ ст. здійснювалась лише в спеціалізованих вищих військових навчальних закладах, де готували курсантів за військовими статутними нормами поведінки, незважаючи на станове походження та щабель навчання.

Розвиток військової справи в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. вимагав перегляду підготовки вищого командного складу. Наприкінці 80–90-х рр. ХІХ ст. призначенням військових навчальних закладів було поширення військових знань в армії, а не тільки підготовка офіцерів Генерального штабу. У цей час на території України лише в Одесі діяло три військових навчальних заклади: Одеське військове училище, Костянтинівський кадетський корпус і Сергієвське артилерійське училище. Наявність подібних військових навчальних закладів у різних містах України забезпечувала їм певні культурні та матеріальні вигоди. У молоді з'явилася можливість здобути спеціальну військову освіту, а значна кількість людей змогла працювати. Крім цього, міста отримували чималу кількість асигнувань на військові училища.

Програми навчання у військових училищах були спрямовані на покращення тактичної підготовки майбутніх військовослужбовців, більш тісний зв'язок з військами та підготовкою випускників до виконання обов'язків учителя й вихователя солдат на посаді командира взводу та півроти. Ця теза вказує на вагомість і необхідність ґрунтовної професійно-педагогічної підготовки курсантів ВВНЗ, що підтверджується наявністю наукових досліджень у цьому напрямі [2; 4; 6; 15 та ін.].

Однак академічність курсів і відставання від нових тенденцій військової науки призводили до відірваності випускників училищ від сучасних реалій. Тому в 1905–1912 рр. відбулися значні зміни в навчально-виховній роботі у військових закладах, що діяли на території теперішньої України, спрямовані на підвищення практичної складової навчального процесу й на посилення взаємодії теорії та практики, що призвело до зростання рівня підготовки офіцерського корпусу. Розпочався перехід від прискореного до нормального курсу навчання. Значну увагу приділяли практичній і польовій підготовці курсантів.

Подальші історичні події на території України призвели до активізації національно-визвольних рухів. Після утвердження влади УНР підготовка офіцерів у вищих навчальних закладах стала нагальною проблемою розбудови вітчизняних збройних сил. Із цією метою було створено Український військовий комітет (УГВК), перший з'їзд якого прийняв окрему ухвалу щодо українізації військової освіти. До основних завдань українізації зараховано:

- 1) викладати у військових школах українською мовою;
- 2) відкривати військові школи від найнижчих до вищих;
- 3) військові статuti та різні підручники перекласти на українську мову;

4) для українських військових громад і гуртків випускати літературу (газети, журнали, книжки та агітаційну літературу) за державні кошти;

5) відкривати просвітницькі курси у війську. Водночас було затверджено указ про практичне проведення українізації існуючих уже в Україні шкіл військових (юнкерських, прапорщицьких, морських, авіаційних) [16, с. 56].

Продовженням утвердження військової освіти на території України стало створення в червні 1918 р. Комісії з утворення постійних військових шкіл та академій України. Головне стратегічне завдання комісії – організація й створення військових навчальних закладів різного рівня військової освіти та об'єднання їх у єдину систему [5, с. 47]. Фахівцями Комісії розроблені та впроваджені в практику професійної освіти військові документи, які регулювали навчально-виховний процес підготовки курсантів, враховували новітні досягнення європейської військово-наукової думки, досвід Першої світової війни й відкривали можливість створення в Українській Державі єдиної системи освітньої, професійної підготовки та виховання старшинського складу для ЗС.

У цей період на території Українського військового округу були створені 12 військових шкіл: Київська, Сумська та Одеська піхотні школи, Харківська школа червоних командирів, Київська об'єднана школа командирів, Кримська кавалерійська школа, Київська та Одеська артилерійські школи, Київська військова школа зв'язку, Українська кавалерійська школа (Кіровоград), Київська військово-політична школа, Українська військово-підготовча школа (Полтава) [7, с. 131].

Таким чином, на території України знаходилася частина загальної системи вищої військової освіти, яка налічувала 34 військово-навчальні заклади (2 військові академії, 30 вищих та 2 середніх військових училища) і 73 військові кафедри цивільних ВНЗ. Первинною ланкою системи підготовки офіцерських кадрів Збройних Сил були вищі військові училища. Їх поділяли на вищі військові командні, інженерні, авіаційні та військово-морські училища, в яких здійснювали первинну підготовку офіцерів. На 73 військових кафедрах вищих цивільних навчальних закладів України забезпечували військову підготовку студентів за програмою офіцерів запасу [3, с. 119].

Після розпаду СРСР на території нашої держави залишилася розгалужена й розрізнена мережа військових навчальних закладів. Це створювало значні труднощі щодо її трансформації з урахуванням реальних потреб і можливостей ЗС України. Не було державних стандартів військової освіти та органів управління нею. На всіх рівнях керівництва військовою освітою не було визначеності щодо формування навчальних планів і програм підготовки військових фахівців. Зміст військової освіти також потребував суттєвих змін і вдосконалення, оскільки у військових навчальних закладах переважали відомчі підходи до формування навчальних планів і програм. В Україні фактично не було військових науково-дослідних та науково-методичних установ з проблем військової освіти. Фундаментальні психо-

лого-педагогічні дослідження навіть у вищій військовій школі проводили доволі фрагментарно [10, с. 5–11].

З набуттям нашою державою незалежності важливим і відповідальним державним завданням стала підготовка військових фахівців для Збройних Сил України. Адже професійна, дисциплінована, озброєна новітньою військовою технікою, мобільна, свідома свого високого патріотичного обов'язку армія є одним зі складників стабільності будь-якої держави [7, с. 128–130]. Нині система військової освіти містить органи управління, мережу вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів ЗВО України й побудована на основі принципів доступності, неперервності та наступності ступеневого навчання військових фахівців з урахуванням специфіки їх військової служби.

До мережі сучасних вітчизняних військових закладів вищої освіти належать:

– військові заклади вищої освіти та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти (ЗВО), що здійснюють підготовку громадян для проходження військової служби за контрактом на посадах осіб офіцерського та сержантського складу;

– військові заклади вищої освіти та військові навчальні підрозділи ЗВО, що здійснюють підготовку студентів за програмами підготовки офіцерів запасу;

– військовий і військово-морський ліцеї та коледжі й ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Висновки. Отже, історико-ретроспективний аналіз літературних джерел з проблеми підготовки студентів у військових закладах освіти на території України дав змогу виокремити чотири етапи розвитку професійної освіти військовослужбовців. Так, перший період припадає на XVIII – початок ХХ ст., коли підготовку майбутніх військових здійснювали з обов'язковим урахуванням нормативно-регулятивних документів військових відомств Російської імперії; другий етап формування та розвитку військової підготовки студентів у військових навчальних закладах України відбувався на тлі національно-визвольних рухів на українських землях (з початку 1917 до кінця 1920 р.); для третього етапу (1921–1990 рр.) характерними є централізація управління, уніфікація норм професійної підготовки військовослужбовців, стандартизація системи військової підготовки; четвертий період становлення та розвитку військової освіти України бере початок з 1991 р. і триває досі.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в конкретизації особливостей професійної підготовки курсантів військової академії до майбутньої професійної діяльності з метою вдосконалення навчального процесу.

Список використаної літератури

1. Барабанщиков А. В. Основы военной психологии и педагогики. Москва : Просвещение, 1988. 271 с.

2. Вишневський П. Р. Удосконалення педагогічного управління навчальним процесом у вищому військовому навчальному закладі на основі інноваційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2005. 205 с.
3. Голик М. М. Система вищої військової освіти України на початку її реформування: досягнення та прорахунки. *Зб. наук.-метод пр. ВВП «ЛП»*. Львів : Військовий інститут при Державному університеті «Львівська політехніка». 1999. Вип. V. С. 109–124.
4. Городов П. Н. Оптимизация процесса воспитания в высшей военной школе. Москва : ВПА, 1993. 112 с.
5. Греков Ф.В. Краткий исторический очерк военно-учебных заведений. 1700–1910. СПб., 1910. 192 с.
6. Зелений В. І. Розвиток педагогічної культури молодих офіцерів внутрішніх військ МВС України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький : НАДПСУ. 2003. 166 с.
7. Криленко І. М. Система військової освіти України: історико- методологічні аспекти. *Дослідження з історії техніки* : зб. наук. пр. Київ: НТУУ «КП», 2006. Вип. 9. С. 128–136.
8. Ляликов В. Исторический и статистический взгляд на успехи умственного образования в Новороссийском крае. Одесса : ЗООИД, 1848. Т. 2. С. 330–356.
9. Михневич И. Г. Исторический взгляд на учебные заведения Новороссийского края и Бессарабии. Одесса, 1843. 50 с.
10. Нещадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. 852 с.
11. Соколов А. Прохор Игнатьевич Суворов, Учитель Морского корпуса и Штурманского училища в Николаеве (из дел Николаевского портового архива). *Морской сборник*. 1856. № 10. С. 29–33.
12. Темко Г. Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (світоглядно-філософський аналіз). Київ : Варта, 1997. 286 с.
13. Томчук М. І., Овчаренко Ю. О. Психологічні особливості професійної самосвідомості військовослужбовців. Вінниця : ОРІДУ НАДУ, 2006. 194 с.
14. Толстой Д. О первоначальном учреждении и последовательных изменениях в устройстве Адмиралтейств-Коллегии. *Морской сборник*. 1856. № 6. С. 203–227.
15. Троц А. С. Динаміка самовдосконалення майбутнього офіцера у вищому військовому навчальному закладі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса : Одеська військова академія, 2003. 185 с.
16. Химиця Н. О. Становлення системи національної військової освіти у 1917–1918 рр. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія*. 2000. № 408. С. 55–60.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2018

Шабалдак А. В. Историко-ретроспективный анализ этапов формирования и развития военной подготовки студентов в военных учебных заведениях Украины

В статье осуществлен историко-ретроспективный анализ этапов формирования и развития военной подготовки студентов в военных учебных заведениях Украины. Выделены четыре этапа развития профессионального образования военнослужащих: первый период (XVIII – начало XX в.), когда подготовка будущих военных осуществлялась с обязательным учетом нормативно-регулирующих документов военных ведомств Российской империи; второй этап формирования и развития военной подготовки студентов в военных учебных заведениях Украины охватывает временной промежуток с начала 1917 до конца 1920 г. и проходил на фоне национально-освободительных движений на украинских землях; для третьего этапа (1921–1990 гг.) харак-

терны такие черты развития военного образования, как централизация управления, унификация норм профессиональной подготовки военнослужащих, стандартизация системы военной подготовки; четвертый период становления и развития военного образования Украины начинается в 1991 г. и продолжается до сих пор.

Ключевые слова: военное образование, военные учебные заведения, реформа, курсанты.

Shabaldak A. Historical and Retrospective Analysis of Stages Forming and Development of Students' Military Training in Military Educational Establishments of Ukraine

Historical and retrospective analysis of stages forming and development of students' military training in military educational establishments of Ukraine is done in the article. It is separated four stages of the development of servicemen professional education. The first period (XVIII – beginning of the XX century), is when training of future servicemen was carried out with the obligatory consideration of normative and regulatory documents of the Russian Empire military departments. The second stage of forming and development students' military training in military educational establishments of Ukraine covers the time period from the beginning of 1917 to the end of 1920 and this took place on the background of national liberation movements on the Ukrainian lands. The third stage (1921–1990) is characterized by such features of the military education development as centralization of management, unification of norms of servicemen professional training, standardization military training system. The fourth period of becoming and development of military education in Ukraine starts since 1991 and still continues.

Based on the analysis of historical experience of servicemen training is established, that changes in the system of military education and reforming of military study principles on practice occur under the influence of crisis states, when traditional methods of regulation of these processes are ineffective. It is summarized, that innovation of military education and military science should be a priority task of educators. That is actual during military reform and threatening events, which take place on the east of Ukraine. It is established, that choosing of that problem is possible only through a combination of historical experience with modern processes, which occur in the field of higher education.

Is determined, that today's military education system is based on the principles of availability, continuity and sequence of military professionals degree study taking into account the specifics of their military service. The network of modern domestic military educational establishments of Ukraine is analyzed. These are higher military educational establishments and military educational departments of HEE, which provide training of citizens for the military service under the contract on positions of officers and sergeants; higher military educational establishments and military educational departments of HEE, which provide preparation of students according to the training programs for reserve officers; military and naval lyceums, colleges and lyceums with enhanced military and physical training.

Key words: military education, military educational establishments, reform, cadets.